

Pavel Houser

KAPKA METANOVÉHO DEŠTĚ

Dialogy o současné vědě

DOKOŘÁN 2007

Kapitola 6

Oidipus, evoluční psychologie a původ náboženství

Evoluční psychologie je jedním z oborů na pomezí přírodních a společenských věd. Vychází z aplikací zákonů evoluční biologie, jejich pomocí vysvětluje lidskou psychiku. Zakladatelé oboru, američtí psychologové Leda Cosmidesová a John Toolby, přišli s novým výkladovým schématem, podle něhož je fungování naší mysli v nějakém ohledu adaptací – podobně jako fungování našich jater, u nichž takový pohled přijímáme bezproblémově. Lid-

ská psychologická výbava je výsledkem evoluce/přirozeného výběru, chováme se tedy v zásadě způsobem, který se našim předkům osvědčil alespoň natolik, že byli vždy schopni zanechat potomky. Na druhé straně – způsob chování, který byl výhodný v době kamenné, nemusí být nutně takovým v technologické civilizaci. Naše preference tuku a cukru byla jistě prospěšná v africké savaně před 100 000 lety, dnes nám naopak život spíše komplikuje.

Evoluční psychologie je většinou spojena s modulární teorií mysli, která říká, že mysl není jediným univerzálním programem, ale spíše sadou specializovaných modulů. Mezi takové „moduly“ patří třeba zajištění bezpečí či potravy, volba partnerů či schopnost „číst“ v myslích ostatních lidí...

Na naše otázky odpovídá PhDr. Jeroným Klimeš, Ph.D. Zabývá se mimo jiné i psychologií náboženství, evoluční psychologii studoval v Texasu u profesora Davida Busse. V současnosti přednáší psychologii zahraničním studentům na FF UK a VŠE; je také poradcem veřejného ochránce práv a ministra sociálních věcí. V našem rozhovoru dojde i na zapeklitou otázku – jak může evoluční psychologie vysvětlit vznik náboženství.

Jak se evoluční psychologie uplatnila ve vaší vlastní vědecké práci?

Zabývám se například otázkami partnerství. Než jsem začal více studovat evoluční psychologii, všechny moje teorie týkající se výběru partnerů byly pohlavně neutrální, tj. stejným dílem platily jak pro muže, tak pro ženy. Právě evoluční psychologie mi hezky vysvětluje specifické charakteristiky jednotlivých pohlaví, a tak doplňuje můj pohled na svět.

Co vlastně evoluční psychologie o rozdílech mezi pohlavími tvrdí?

Evoluční psychologie předpokládá například rozdílné partnerské preference podle pohlaví, a to nikoliv jako věc kulturní, ale biologicky podmíněnou (samozřejmě ve statistickém smyslu slova, které nemusí platit – a jistě ani neplatí – pro každého konkrétního jednotlivce).

Většina úkolů, které museli lidé v minulosti řešit, byla stejná pro obě pohlaví, například uniknout před predátory, získat potravu, fungovat ve společenství. Nikoliv ale problémy spojené s výběrem partnerů. Evoluční biologie vychází z myšlenky rozdílných rodičovských investic. Více bude zvažovat partnera to pohlaví, které více investuje do potomstva. To jsou u lidí ženy, ale u jiných druhů to mohou být i samečci. Z toho pak vyplývá rozdílný zájem obou pohlaví na stabilitě svazku a podobně.

Něvěra ženy představuje pro muže hrozbu, že bude celý život investovat do genů cizího muže. Naopak matku ani tak neohrožuje, že její muž plodí děti s okolními ženami, ale vážně by ji ohrozilo, kdyby muž přestal podporovat ji a její rodinu materiálně a citově. Z toho vyplývá testovatelná hypotéza.

Martin Voracek z Vídně organizoval po celém světě výzkum, který měl tuto hypotézu testovat. Já a Simona Hoskovcová jsme dělali část připadající na Čechy. I u nás i ve světě se opakovaně potvrdilo, že muži žárlí více na sexuální nevěru partnerky a ženy více na citovou investici muže (zamilovanost). Výsledek? Opravdu se zdá, že je to univerzální jev, který je geneticky podmíněn.

Jaké další konkrétní testovatelné hypotézy z evoluční psychologie vyplývají?

V oblasti partnerských preferencí například skutečnost, že muži kladou větší důraz na věk a vzhled své partnerky, ženy naopak na sociální status muže a jeho schopnost zajistit zdroje (na „peněženku“). Na evoluční psychologii je sympatické to, kolik takových testovatelných hypotéz je. Myslím, že právě to stojí u kořene její popularity.

Uvedu příklad, který se týká něčeho úplně jiného – počátku našich matematických dovedností. Srovnajte dvě tvrzení: Šli jsme pětkrát na lov a chytlí jsme jednoho bizona versus Pravděpodobnost chytení bizona při lovu je 20 %. Výroky jsou ekvivalentní, ale přesto v prvním případě lidé dělají méně chyb, což v sérii zajímavých experimentů prokázali právě již zmínění zakladatelé oboru Toolby a Cosmidesová. Lidem se zřejmě „evolučně“ nějak více vyplácelo uvažovat ve zlomcích než v procentech...

Co vy osobně pokládáte za největší přínos evoluční psychologie, respektive jaké její závěry jsou překvapivé/antiintuitivní?

Na evolučních teoriích je mi mimo jiné sympatické, že přináší určité nové pojetí normality, normalitu evoluční, tj. chování, které se v evoluční historii vyplácelo, které je zakódované v našich genech. Takové chování například definuje náš smysl pro krásu (trochu zjednodušeně řečeno: co je mladé a zdravé, to je krásné).

„Evolučně normální“ jistě byla i fyzická aktivita. Úbytek fyzické práce ve prospěch práce duševní má dnes dopad třeba na výchovu dětí – již dvouletý capart s vámi může čistit cibuli, ale ani dvanáctileté dítě vám nepomůže napsat článek o evoluční psychologii. Děti nejsou „evolučně stavěné“ na to, aby vyrůstaly v prostředí, kde jejich rodiče většinu času píšou na počítači. Nudí se, zlobí a u rodičů pak zákonitě vzniká pocit, že výchova dětí je v moderním světě nějak obtížná. A ve společnostech, kde převládá intelektuální nebo kancelářská práce, tomu tak skutečně je.

Znovu se ukazuje, že nás formovaly evoluční tlaky působící před milióny a statisíci let někde v africké savaně. Dnes by nám přišla logičtější nebo výhodnější výbava jiná. Ale máme smůlu.

Nakolik je evoluční psychologie v rozporu s ostatními psychologickými školami? Podle evoluční logiky například nedává žádný smysl proslulý oidipovský komplex (otec a syn spolu sdílejí polovinu genů, nějaká speciální „nenávisť“ je z tohoto pohledu absurdní).

Co se týká oidipovského komplexu, problém je především v jeho definici. Freud ale vycházel z pozorovaných faktů – byl to empirik. I dnes můžeme pozorovat jevy, které on tímto termínem, možná nešťastně zvoleným, označil.

Oidipovský komplex spočívá v přesvědčení dítěte, že nemůže zároveň milovat otce i matku, ale musí si jednoho vybrat a druhého zavrhnout. Vždyť to v bleděmodrém vidíme dnes a denně u rozvedených dvojic: Otec donese dítěti dárek, třeba walkman. Dítě se pochlubí matce a ta to okomentuje: „No, pěkně šunt. Taky ti ten lakomec mohl koupit něco pořádného...“ Dítě postupně zjistí, že když si chce vysloužit pochvalu od jednoho rodiče, tak musí pomlouvat druhého. Tedy to, co se též označuje jako syndrom odcizeného rodiče.

Pokud tedy oidipovský komplex nějak uspokojivě definujeme, pak by neměl být problém dát ho do souvislosti s evolučním pohledem na svět.

Freudovská psychoanalýza i její další varianty bývají často kritizovány jako nevědecké, protože z nich nevyplývají žádné testovatelné hypotézy. Známý filozof vědy Karl Popper označil psychoanalýzu rovnou za jeden z bludů 20. století (viz také kapitola 2). Rozumím tomu dobře, že vy takhle příkrý odsudek Freuda nesdílíte?

Freudova psychoanalýza je sto let stará teorie, která stála na začátku klinické psychologie. Musíme znát svět před sto lety, abychom rozuměli, proč Freud byl (alespoň ve své době) tak úspěšný. Naučil totiž lidi psychologicky myslet. Začal hledat jiné řešení psychologických problémů, než byl tehdy populární Priesnitzův zábal či pilulka. Podle mého názoru byla jeho problémem spíše nevhodná terminologie než v jádru chybná teorie.

Trochu odbočím: s tím, jak se psychologie stává populární vědou, objevují se průvodní nešvary tohoto trendu. Dost dobře si

například nevím rady s inflací psychologických diagnóz. Například hyperaktivita. Dnes je za hyperaktivní označeno každé dítě, které má ve škole konflikt s paní učitelkou. Rodiče mi pak takové děti vodí a já musím psát posudky – ne, to dítě není hyperaktivní, má jen interpersonální problém s paní učitelkou. Kdyby bylo hyperaktivní, bylo by hyperaktivní všude. Hyperaktivita přitom jistě existuje, jen to neznamená, že jí trpí každé druhé dítě.

A to samé platí podle mého názoru i pro Freudovy termíny. Jestliže chcete pochopit, co je to oidipovský syndrom, je dobré si uvědomit, že bude chvíli trvat, než potkáte učebnicový příklad. Do té doby budete mít asi podobně jako Popper pocit, že to je jen plácání do vody.

Freud byl též přednosta neurologické kliniky, empirik, a jeho teorie byly tudíž odvozovány z pozorování skutečně nemocných lidí. Toto jádro psychoanalýzy bude podle mne pravdivé vždy.

Proti evoluční psychologii existuje celá řada námitek, od jevů, které údajně nevysvětluje, až třeba po obviňování z genetického determinismu. Které z těchto výtek jsou podle vás relevantní?

Myslím si, že problém je spíše obecnější. Všechny úspěšné teorie sklouzávají do určitého sektářství a pokusů vysvětlit celý život, vesmír a vůbec všechno. K tomu se vytvářejí různé podpůrné axiomy, používané jako králík vytažený z klobouku, jimiž můžete vysvětlit vcelku cokoliv (právě v protikladu ke skutečně testovatelným hypotézám). To je bohužel univerzální jev, který postihuje i evoluční teorie.

Domnívám se, že moderním vědcům často chybí širší přehled v jiných oborech; ve vědě dnes vládne velmi úzká specializace. Například doktorandi v Texasu, kde jsem evoluční psychologii studoval, věděli ze svého oboru evoluční psychologie skoro vše, ale například o klinické psychologii už nevěděli prakticky nic. Velmi zasvěceně pak hovořili o evoluci partnerství, ale člověk se nemohl ubránit pochybnostem: jestliže nerozumí fungování existujících vztahů, jak mohou vysvětlovat jejich evoluční historii? Jejich vědecké výtvořiny někdy připomínaly logickou kombinatoriku s citacemi, kde chyběl jakýkoliv praktický pohled na svět.

Chci tím říct, že i přes nesporné přínosy evoluční psychologie nemá smysl představovat si ji jako nějakou oázu pravé vědy v bídě zbytku psychologie.

Takže: Mají podle vás pravdu zakladatelé evoluční psychologie John Toolby a Leda Cosmidesová, když tvrdí, že brzy bude veškerá psychologie psychologii evoluční?

Toolby a Cosmidesová jsou podle mého názoru opravdu vynikajícími vědci a tlačí vývoj evoluční psychologie dopředu, takže se jim dá myslím tolerovat i jistá... no, velkohubost.

Teď přejdeme od evoluční psychologie obecně k dalšímu tématu, kterým se přímo zabýváte – k psychologii náboženství. Ti z evolucionistů, kterým náboženství leží v žaludku, zde mají trochu problém. Musí vysvětlit, jak je možné, že víra v něco, co (alespoň podle nich) není pravda, existuje univerzálně, a tudíž svým nositelům přináší určitou výhodu.

Tento úkol ale leží na bedrech evolučních vědců v případě každého univerzálního jevu, ať je nám sympatický, nebo nesympatický. Vezměte si například takové znásilňování žen. Pokud pachatelé znásilnění v minulosti zanechali více potomků, pak se jejich chování zřejmě obtisklo i v genech, a tak přetrvává dodnes. Evoluční vědec pak musí připustit, že bez ohledu na to, co se mu líbí, může být tedy znásilnění pro pachatele výhodné pro předání jeho genů do další generace. Analogicky to, že někdo třeba nemá rád náboženství, neznamená, že toto není svým nositelům ve skutečnosti prospěšné (a to, zdůrazňuji, bez ohledu na jeho faktickou pravdivost či nepravdivost).

Evoluční psychologie je schopna vysvětlovat pouze jevy univerzální. Je náboženství univerzální v tom smyslu, že je vlastní všem známým lidským společnostem? Dalo by se tedy prohlásit za „biologickou“ vlastnost člověka?

Myslím si, že ano. Náboženství je univerzální jev, protože je najdeme v každé kultuře a v každé době. Kdyby lidem škodilo, pak by je evoluce dávno eliminovala. Tedy téměř jistě jde o určitý

adaptační mechanismus. Těžká je však otázka, jaký mechanismus by to měl být. To nikdo pořádně neví...

Snad bychom měli pečlivěji definovat, co myslíme náboženstvím? Víru v nadpřirozené bytosti, provádění rituálů, různá tabu, víru v posmrtný život... Možná že všechny tyto jevy mají různé výklady a nemá smysl je spojovat do jednoho pytle jako „náboženství“?

Máte pravdu. Je třeba oddělit řadu jevů. Evoluční výhodnost morálky, náboženství, ideologií, pocitů viny apod.

Takže to vezměme postupně. Čím může být výhodná morálka?

Člověk je kosmopolitní živočich. Žije v nejrůznějších prostředích od polárního kruhu až po tropy. V každém prostředí jsou k přežití nutné trochu jiné životní zásady. Stejně tak jako máme optické klamy, tak existuje mnoho matoucích situací, kde člověk má určité přirozené sklony, které mu však v dané situaci jen škodí. Teprve zpětně zjistí, že měl udělat něco jiného. Je sice pozdě bycha honit, ale není pozdě tuto zkušenost předat svým dětem v podobě rady či božího mementa.

Ještě možná upřesnění: morálkou zde myslíte něco jiného než „reciproční altruismus“, který se pak modeluje různými Vězňovými dilematy a strategiemi jako Půjčka na oplátku a podobně?

Ano, protože morálka není jen altruismus. To jsou dva pojmy, které se překrývají, ale nejsou totožné. Morálka zahrnuje i chování, které se vyplácí jedinci a nemá vztah ke společenství.

Faktem ale je, že morálku často vnímáme spíše jako něco, co je nám vnuceno zvnějšku, soubor pravidel, která se nám zdají iracionální a nedávají smysl, a rozhodně je nepokládáme pro sebe za prospěšná.

Samozřejmě – nechtěl jsem vzbudit dojem, že by morálka byla souborem zásad platných jednou provždy. Protože se výrazně změnilo prostředí, ve kterém lidé žili celá staletí, je nám „stará“ morálka už hrozně cizí. Přišla technická revoluce. Podobně jako Židi museli změnit morálku, když vyšli z Egypta – zemědělské oblasti –

na Sinajský poloostrov, kde vedli kočovný způsob života. Výsledkem je Desatero – morálka Staré smlouvy, tehdy nového životního stylu. My žijeme v podobném přechodovém období. Stará morálka se bortí, protože všeobecný blahobyt mění především mezilidské vztahy. Budou to tedy právě naše generace, které budou vytvářet novou morálku – doporučení pro nové generace.

Všimněte si, jak se třeba za sto let změnily postoje ke kouření – od velmi benevolentních až k poměrně represivním. Stejně tak se časem vyprofilují postoje vůči televizi a zobrazovanému násilí. Neznáme výchovná doporučení ve vztahu k internetu, mobilům, měkkým drogám ap. Časem se ukáže, jak byl úspěšný ten který výchovný styl či postoj vůči těmto jevům. Ti, kteří přežijí a rozmnoží se, budou udávat morálku budoucích generací. To je železné pravidlo evoluce – kdo/co se nerozmnoží, bude vyselektován(o). Platí to jak pro jedince, tak pro ideologie.

Ale zpět k náboženství. Známý odpůrce náboženství, zakladatel teorie sobeckého genu Richard Dawkins dává náboženství do souvislosti s naší potřebou věřit (třeba rodičům), což je vlastnost jistě výhodná, neb skeptici byli již v dětském věku například sežráni krokodýlem. Náboženství je z Dawkinsova hlediska jakýsi „přívazek“ – potřebujeme snadno něčemu uvěřit a přitom holt uvěříme i tomu, co není pravda. Jak se vám zdá tento názor?

Evoluční teorie rozlišují produkt přizpůsobení (adaptace), vedlejší produkt přizpůsobení a šum. Dawkins se snaží dokázat, že náboženství je jen „vedlejší produkt“ a ne adaptace. Soukromě ho podezírám z toho, že jeho averze vůči náboženství mu v tomto případě brání zformulovat nějakou skutečně elegantní teorii, kterými je jinak proslulý. Každopádně však jeho odpověď otázku škodlivosti či prospěšnosti náboženství neřeší. Z vývojové psychologie známe chování, které existuje pouze v dětství, pak v adolescenci mizí, aby se třeba ještě nakonec v dospělosti znovu objevilo.

Vezměte si například strach a sklon k riskování. Malé děti se hodně bojí a strach je drží poblíž matek. Malé nebojsy s větší pravděpodobností sežrala divá zvěř. Naproti tomu v období adolescence potřebujeme již mladé odvážné lovce, milovníky a bojovníky.

Obdiv žen tedy získali ti, co se v adolescenci a mladší dospělosti nebáli. Tato změna je z velké míry řízena testosteronem a ukazuje, že evoluce si dokáže poradit i s rozdílnými nároky v různém věku člověka. Takže zpět k našemu původnímu problému: jestliže by bylo náboženství („slepá víra“) v dospělosti škodlivé, pak by se jistě objevil nějaký hormonální mechanismus, který by je z života dospělých eliminoval. Náboženství tedy musí být podle všeho výhodné i pro dospělé lidi.

Ale čím konkrétně? Samozřejmě lze odpovědět třeba tak, že upevňuje skupinu; potíže je ale v tom, že většina evolučních biologů je přesvědčena o tom, že skupinová selekce nefunguje...

Skupinová selekce hlavně nevysvětlí, proč se lidem vyplácí vymýšlet si božstva a pravidelně se k nim modlit, komunikovat s nimi. K čemu je dobrá tato fantazijní práce? Tady se opravdu evoluční psychologové neobejdou bez hlubších znalostí kognitivní psychologie, konkrétně mentálních reprezentací či fantazijních postav. Ty totiž mají zvláštní vlastnost: i když jsou produktem naší hlavy, tak jsme o nich bytostně přesvědčeni, že to nejsme my. Ony jsou vyříznuty z našeho já. Považujeme je za součást okolního světa.

TEORIE MYSLI

Teorie mysli je schopnost našeho mozku modelovat mysl druhého člověka nezávisle na naší. Dokážeme si představit, že druzí mají v hlavě něco jiného než my. Tuto schopnost získává člověk přibližně ve 4,5 letech a mimo jiné nám dává možnost lhát a podvádět. Vznik teorie mysli u dětí se někdy zjišťuje tzv. testem falešné víry (false-believe test): Žaneta a Anežka jsou dvě holčičky. Žaneta má míč a dala ho pod polštář. Pak odešla do vedlejší místnosti. Když byla pryč, tak Anežka vzala míč zpod polštáře a dala ho do skříně na druhém konci místnosti. Až se Žaneta vrátí do pokojíčku, kde bude míč hledat? (Uvedený příklad pochází z publikace Robina Dunbara The human story.) Děti do čtyř a půl roku odpovídají, že Žaneta bude hledat míč ve skříně. Starší děti a samozřejmě dospělí předpovídají správně, že ho bude hledat pod polštářem. Dokáží modelovat mysl Žanety bez ohledu na to, co vědí o realitě oni sami.

V průběhu evoluce bylo samozřejmě klíčové rozumět tomu, co si myslí a co si přejí ostatní. Jedna z teorií předpokládá, že schopnost číst v mysli druhých přímo souvisí i se vznikem vědomí sebe sama.

Je to systematická iluze, která je však nezbytná pro naše poznávání světa. Jen by nás mátl, kdybychom rozlišovali obraz nepřítel na sítnici od reálného nepřítel. Prostě o obrazu nepřítel na sítnici nevíme, stejně jako o jeho mentální reprezentaci v naší hlavě. To vše považujeme za reálného nepřítel. Při procesu poznávání tedy považujeme své já za mnohem menší, než ve skutečnosti naše osobnost je.

Externalizace (jak se tomuto procesu říká) je užitečná funkce naší mysli, ale má nepříjemné důsledky při rozhodování. Když se rozhodujeme, co vlastně chceme, tyto externalizované či – řečeno analyticky terminologií – vytěšněné obsahy nebereme v potaz. Když například muž uvažuje o nevěře, nebere příliš v potaz, jak moc to bude manželce vadit – to je její problém. Stejně tak zloděj nezohledňuje city okradeného, i když si je principiálně dokáže představit.

Náboženství potom v této externalizované části naší osobnosti vytvoří ohromnou autoritu – božstva, duchů, skřítků, hejkalů atd. Ti pak svou autoritou vrací tyto externalizované obsahy zpět. Takže nevěrný muž či zloděj musí brát v potaz bolest, kterou způsobí druhým, protože bůh mu to přikazuje.

Tady ale po pravdě řečeno stále moc nerozumím, čím je takový boží hlas pro dotyčného výhodný/adaptivní? Nevěrný muž či zloděj by zřejmě lépe prosperovali, kdyby právě cizí potřeby v úvahu nebrali, ne? Čím je egocentrismus při rozhodování pro svého nositele škodlivý?

Krádež i nevěra jsou evolučně výhodné chování, stejně tak je evolučně výhodné takové chování trestat. Když evoluční biologové popisují vznik recipročního altruismu a sociální směny, musejí do svých modelů zahrnout sankcionování jedinců, kteří se takto nechovali. Věznovo dilema a podobné příklady vycházejí z naší schopnosti rozpoznávat, jak se k nám v minulosti různí lidé chovali, a podle toho měnit i naše chování k nim. Existuje celá řada studií založená na teorii her, která ukazuje, že stabilita společnosti vyžaduje, aby se objevily mechanismy trestání a kontroly podvábujících jedinců („černých pasažérů“). Trestání zločinů je stejně univerzální jev jako náboženství či morálka.

Pro lidský druh je typický pokles agresivity, pokles soupeření o samice a s ním zřejmě související relativní zmenšení velikosti těla samců (menší pohlavní dimorfismus) a nárůst vzájemné spolupráce. I to je podmíněno tím, že společnost trestá extrémní egoismus a projevy psychopatie. Tyto kontrolní mechanismy se nějak musí kódovat v lidské mysli a genomu. Proč tyto mechanismy neidentifikovat v morálce a náboženství? Vždyť to je jasný kontrolní mechanismus.

Pravděpodobně je prostě občas lepší (i ve zúženém smyslu „výhodnější“) držet svůj egocentrismus trochu na uzdě, no a pokud je zrovna náboženství tím, co k tomu pomáhá, pak je jeho výhodnost podle mého názoru zřejmá. To samozřejmě neznamená, že současně není evolučně výhodným chováním i krádež – jak kdy a jak kde. Obě tyto tendence budou prostě působit proti sobě a logicky zde zřejmě dojde k ustavení nějaké rovnováhy. Tyto procesy budou fungovat na různých úrovních, od chování jedince po zastoupení různých jedinců/způsobů chování v populaci.

Robert Wright ve své knize Více než nic přišel s myšlenkou, že hlavní přínos náboženství nastal až po vzniku zemědělství a později městských center. Jedině náboženská víra umožnila lidem žít v takové hustotě (oproti prostředí, kde se odehrála předchozí část evoluce člověka), aniž by vše skončilo jediným výbuchem agresivity. Souhlasíte?

Já mám trochu problém hovořit o tom, co se dělo před 10 000 lety, každopádně náboženství, coby komunikace s externalizovanými bytostmi, je jistě starším jevem. S městy a zemědělstvím se spíše mění charakter náboženství, od animismu k polyteismu, objeví se organizované kněžstvo a tak dále. Ale jak jsem už řekl: náboženství stejně jako morálka představují podle mne různé druhy kompenzačních mechanismů, které v každé době kompenzují trochu jiné životní obtíže. Samozřejmě s jinou hustotou obyvatelstva, s městským životem či vznikem království se objevují nové nebezpečné jevy, jako je zmíněný nárůst agresivity, které pak nově budou kompenzovat víra a morálka, každá svým způsobem.

Pokud se zabýváte psychologií náboženství, je z hlediska vašeho oboru podstatné, zda je ta která konkrétní víra pravdivá nebo nepravdivá?

To je podstatné především pro toho konkrétního člověka. Jako psycholog náboženství se zajímám o to, co se děje v lidské hlavě v souvislosti s náboženstvím. Dokazovat boží existenci náleží teologům, úkolem psychologa je popsat, co se děje v teologově hlavě, když boha dokazuje.

Důkaz boží existence je otázka především křesťanské teologie. Křesťané (ačkoliv jim bývá ze strany odpůrců předhazována „slepá víra“) jsou totiž přesvědčeni, že existence boha je dokazatelná přirozeným rozumem, že k tomu člověk nepotřebuje žádné zjevení či aktivitu ze strany samotného boha. Důkazů tohoto typu existuje celá řada, od dost hloupých a naivních až po sofistickované. Jejich správnost či logická bezchybnost ale nespadá do oboru psychologie, nechť se jí tedy zabývají jiné vědy – logika, teologie a podobně.

Pro psychologa je však zajímavá psychika lidí, kteří mají silnou potřebu dokazovat existenci boha. Výplody jejich mysli jsou reaktivním výtvorem nějaké potřeby či skrytého konfliktu. Je třeba si položit otázku: „Co je žene, aby investovali tolik energie? Co si od výsledku toho důkazu slibují? Jak může změnit jejich život?“

Zde občas můžeme najít určitou psychologickou patologii, a to bez ohledu na to, zda jsou jejich závěry chytré nebo hloupé, správné nebo mylné. Psychologickým jevem je každopádně to, že jak ateisté, tak věřící očekávají od důkazu boží existence podle mého názoru víc, než může dát...

I když je náboženství zřejmě univerzálním rysem lidských kultur, přesto prochází – jak se alespoň zdá – na mnoha místech nezávisle na sobě určitým vývojem, třeba posunem k monoteismu. Jak byste vysvětlil tento trend? Jaké další obdobné „všeobecné“ posuny se odehrávají?

Ano, první posun byl od animismu, tj. přesvědčení, že každá věc má svou duši či mysl, k polyteismu, tj. k bohům větších celků, třeba jednotlivých území. Namísto ducha jednotlivých stromů pak máme najednou boha celého lesa. S vývojem centralizovaných

království se postupně prosazoval i monoteismus. Jako král prosazuje jednotné zákony pro celou zemi, kde vládne, tak – analogicky – dal bůh celému světu jedny přírodní a morální zákony. Jedny zákony jsou přehledné, univerzální a principiálně poznatelné.

Tady má monoteismus mimochodem řadu styčných ploch s vědou. Kdyby na každém metru vládl jiný duch, skřítek či víla, vědu by pěstovat nešlo, protože ta hledá také univerzální zákony – třeba sílu, která je odpovědná jak za to, že jablko padá k zemi, tak i za to, že hvězdy krouží po obloze a k Zemi nespadnou.

Co je co?

Mentální reprezentace

Kromě přímé fyzické interakce s jednotlivými předměty nevcházíme do kontaktu se světem přímo, ale pracujeme s modely věcí v naší hlavě – s mentálními reprezentacemi. Evoluční výhodnost této schopnosti je evidentní; než se napijeme z jezera, je dobré mít v hlavě mentální reprezentaci krokodýla v jezeře. Když jdeme z domova do práce, je dobré mít kognitivní mapy, abychom nezabloudili. Mentální reprezentace jsou důležitým konceptem nejen přímo v psychologii, ale i v celé řadě dalších oborů, například kognitivních vědách a umělé inteligenci.

Různým simulacím lidského chování, jako je například Věžňovo dilema, se ještě budeme věnovat v kapitole zaměřené na vztah matematiky a ekonomie. Od evoluční psychologie nyní přejdeme přímo k evoluční biologii. Podíváme se na populární otázku velkých vymírání. Současně se poprvé dotkneme i druhého většího tématu této knihy, vztahu moderní technologického a biologického světa („přírody“).
